

I. I. RUSSU, ILLIRII. ISTORIA, LIMBA ŞI ONOMASTICA, ROMANIZAREA

(Biblioteca istorică XVII), 302 p. + 1 hartă
Editura Academiei, 1969

Noua lucrare a profesorului I. I. Russu, de la Cluj, bine cunoscut specialiștilor prin lucrările sale din domeniul tracologiei, în special, și acela al istoriei antice, în general, umple o lacună de mult și greu resimțită. Și nu numai în literatura noastră istorică, unde o astfel de lucrare a lipsit cu desăvârșire, dar chiar în cea internațională, unde monografiile speciale, de valoare științifică indiscutabilă, sînt foarte puține. De aceea, efortul învățatului român de a prezenta problemele ridicate de istoria illirilor în toată complexitatea lor și pe temeiul întregii bibliografii merită a fi subliniat atît pentru contribuția personală pe care o aduce, cît și pentru poziția metodologică pe care o adoptă.

Lucrarea este împărțită în 2 secțiuni. Prima (p. 25—155) cercetează *Populația și limba; studiul istoric-etimologic al limbii și numelor proprii, romanizarea* și este împărțită în șapte capitole; a doua cuprinde un *Repertoriu al fragmentelor de limbă* (p. 159—266), în care sînt înregistrate glose, antroponime, toponime illire și mesapice.

Capitolul I al părții întîi, *Illirii înainte de ocupația romană* (p. 25—46), reprezintă o încercare de a înfățișa, în lumina celor mai noi cercetări arheologice, istorice și lingvistice, un tablou sumar, dar complet, al cunoștințelor actuale privind populațiile illiriene de cînd apar în izvoarele istorice pînă la cucerirea romană, inclusiv.

După ce stabilește că illirii sînt indo-europeni din grupa *satem*, autorul subliniază că, „inițial, numele *Illyrioi* avea o accepțiune mult mai restrînsă decît este cunoscută în perioada antichității clasice greco-romane“, deoarece, prin *Illyri* (*proprie dicti*) nu se desemnau toate triburile din „Illyria“ înrudite etnic și lingvistic, ci numai o parte redusă, o grupă de populații, vreo „uniune de triburi“ în zona de sud a coastei dalmatine sau chiar un singur clan mai

important și puternic de la care denumirea s-a extins asupra celorlalte (p. 27). Cît privește termenul de „illyr“, autorul crede că el este probabil „un cuvînt din lexicul național propriu illiric (nu termen de împrumut grecesc, celtic etc.), desemnînd un anumit trib ori o grupă etnic-socială restrînsă, care s-a extins și s-a generalizat, înainte de toate în accepțiunea geografică, la erudiții și „anticarii“ greco-romani, care-l utilizau global pentru o serie întreagă de clanuri ce aveau fiecare în parte numele „etic-național propriu“ (p. 28). Structura socială era reprezentată prin *gintă*, „gintile fiind grupate în așezări mai mari sau sate (cătune)“, dar la unele triburi, ca, de pildă, la *Ardiaei*, exista și o aristocrație gentilică, *principes*, avînd în frunte un *basileus*. Dar, subliniază autorul, illirii n-au format niciodată o organizație politică unitară, ci au trăit în triburi învrăjbite; numai pe calea armelor s-au constituit uniuni tribale, pe care greco-romanii le numeau regate. Abordînd problema *imigrării* populațiilor de limbă illiră în regiunea în care sînt cunoscute în perioada istorică, autorul dă dovadă de mare circumspecție în ce privește ipotezele formulate de arheologi și de lingviști în această privință. Admițînd că populațiile de limbă illiră „nu erau aborigene în Illyria“ și că imigrația lor „pare să reprezinte ultima mișcare etnic-demografică în epoca pre- și protoistorică dinspre nord ori nord-est (poate din teritoriile Poloniei actuale) spre țărmul Adriaticii a unor populații de limbă indo-europeană pe cale de a deveni « Illyrioi » sau chiar diferențiați ca atare“ (p. 30), I. I. Russu refuză să discute și chiar să amintească ipotezele, numeroase, ce s-au făcut în această privință, socotind că faptul nu este „nici necesar, nici util“, deoarece „nu ajută cu nimic la elucidarea și înțelegerea problemei etnice-lingvistice illire“, ceea ce reprezintă, fără îndoială, o prudență exagerată, lipsind pe cititor de o problematică a cărei însemnătate nu trebuie subestimată. Din această cauză, concluzia privind formarea istorică a illirilor: „În zona dinarică și în Dalmația, illirii s-au amestecat desigur cu alte neamuri de oameni, mici, bruni, dolicho- sau mezocefali, probabil pre-indo-europeni“ (p. 31) este valabilă pentru oricare dintre popoarele rezultate din contopirea indo-europenilor cu populația autohtonă găsită la venirea în noile așezări.

După ce face o succintă analiză a trăsăturilor civilizației illire, autorul concludе întemeiat: „Se poate admite ca lucru cert că civilizația originală indigenă illiră s-a dezvoltat inițial în dimensiuni mai modeste decît la alte popoare antice, de exemplu, la traco-geți“, dar neagă apelativul de „barbar“ și învinuirea de cruzime pe care le-o aduc scriitorii antici (p. 33). În schimb, subliniază cu vigoare, ca o caracteristică a civilizației illire, *sărăcia formelor vieții religioase*: la ei „formele religiei și mitologiei par să fi avut o dezvoltare ceva mai redusă... decît la alte clanuri de limbă indo-europeană“ (p. 34), referindu-se din nou la situația sub acest aspect a tracilor și a geto-dacilor.

Deosebit de însemnată este cercetarea avînd drept scop *delimitarea precisă* a regiunilor de masivă locuire a illirilor în zonele periferice ale teritoriului illir (p. 34—40), care corectează multe din afirmațiile cercetătorilor anteriori (combătînd, cu temei, afirmația lui Mommsen că Pannonia ar fi reprezentat „un teritoriu illiric compact“) și stabilește cu maximum de precizie, în starea

actuală a izvoarelor, granița etno-lingvistică a populațiilor illire față de vecinii lor, trasînd și pe harta de la p. 130/131 această graniță etnică. Cît privește *expansiunea illirilor* (mai ales în perioada protoistorică), autorul se arată deosebit de prudent: semnificativ, în această privință, este cazul armelor și podoabelor illirice din necropola de la *Balta Verde* (Oltenia), pe care numai le menționează, fără a-și însuși concluziile lui I. H. Crișan, *Ceramica dacică*, 1966 (1969), p. 221, care afirmă pătrunderea unor elemente etnice illire în această regiune a șesului Olteniei.

Istoria politică a illirilor, foarte puțin cunoscută, este urmărită foarte pe scurt: chiar și primele două războaie cu romanii sînt expediate în numai 18 rînduri, probabil pornindu-se de la considerentul că ele se găsesc expuse pe larg în marile tratate de istorie romană. În schimb, expunînd, tot așa de sumar, *cucerirea romană*, se subliniază cu vigoare *efortul excepțional* făcut de romani pentru cucerirea Illyricului, iar concluzia, de o expresivă justete, reliefează urmările cuceririi asupra illirilor: „Prin supunerea tuturor populațiilor illire, a căror luptă eroică pentru libertate s-a bucurat de simpatia și sprijinul triburilor libere și ale celor subjugate, erau desființate formele autohtone de viață politică-socială; o dată cu ocuparea întregului teritoriu dintre Adriatica și Dunăre, cu organizarea provinciilor romane Dalmația și Panonia, se schimbau condițiile de existență social-economică a populațiilor illire, era pecetluită și soarta limbii lor strămoșești” (p. 44).

Deși sumar prezentată, partea istorică atinge întreaga problematică illiră; dar ea nu șterge impresia că autorul se grăbește să ajungă cît mai repede la ceea ce îi stă la inimă: partea lingvistică.

În adevăr, după ce în primul capitol au fost înfățișate datele istorice, autorul urmărește în 5 capitole materialul lingvistic rămas de la illiri. În cap. 2 urmărește materialul lingvistic și onomastic illir, indicînd izvoarele din care este cunoscut, stabilind sarcinile cercetării actuale în domeniul illiologiei și criticînd, adesea cu umor, excesele teoriei „panilliriste”. Cap. 3 urmărește, în ordine cronologică, principalele cercetări filologice și lingvistice asupra limbii illire, arătînd că „vor fi relevante, în chip firesc, aportul util, valabil alături de unele idei și ipoteze greșite ce se repetă monoton, trecînd dintr-o carte în alta” (p. 63); iar felul în care se achită de această făgăduială este remarcabil: criteriile, stabilite pe baza unei analize temeinice și comparativ conduse, ajung să constituie un adevărat îndreptar metodologic, de natură să înlăture în cît mai mare măsură incertitudinile, aproximațiile și mai ales afirmațiile neîntemeiate. De subliniat că, alături de nume ilustre ca *Deecke*, *Pauli*, *Kretschmer*, *Schrader*, *Ribezzo*, *Jokl* sau *Krahe*, apar și numele învățaților români care și-au adus contribuția în acest domeniu: *Al. Philippide*, *G. G. Mateescu*, *R. Vulpe*, *Al. Graur* și, firește, *I. I. Russu*. Cap. 4 este consacrat studiului comparativ-etimologic și se caracterizează printr-o mare bogăție de informații și printr-o remarcabilă acribie. Cap. 5 urmărește elementele de lexic, fonetică și morfologie ale limbii illire, oprindu-se atît asupra raporturilor etno-lingvistice dintre illiri și traci, cît și asupra problemei limbii albaneze. În această din urmă problemă, concluzia este deosebit de importantă, deoarece

ea nu sprijină părerea curentă că albaneza actuală ar fi descendentă directă a limbii illire: „Deocamdată este iluzoriu a susține că fondul lexical vechi indo-european și structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură și origine illirică sau *mai curînd tracică*“ (p. 112). După ce în *cap. 6* sînt studiate numele proprii illiro-mesapice, autorul consacră ultimul capitol al părții întîi ocupației romane în Illyricum, romanizării și dispariției limbii illire. Este, fără îndoială, în plan istoric, cel mai însemnat capitol al cărții: însemnat nu numai prin modalitățile noi de cercetare a problemelor, prin rezultatele pe care le aduce și prin formulările adesea deosebit de fericite, cît și prin sugestiile pe care le oferă cercetărilor privind stările și procesele similare din Dacia romană.

După ce analizează *cadrlul provincial roman* și modalitățile colonizării în Illyricum, urmărește *rolul elementului etnic italic* în Dalmația, stabilind însemnătatea lui deosebită „în procesul îndelungat și profund al romanizării teritoriului și populației provinciale“ (p. 134). Viața provincială este urmărită apoi în toată varietatea formelor ei, subliniindu-se la tot pasul transformarea suferită de populația illiră sub influența modului roman de viață și asimilarea ei treptată, dar completă. Ori, sub acest aspect, rolul hotărîtor se arată a fi revenit factorului militar. După ce, la început, illirii au intrat în formațiile auxiliare ale armatei romane, ei au intrat apoi masiv în rîndurile armatei imperiale romane, ajungînd să formeze vreo 30 de unități. Subliniind că „important și necesar a fi relevat este... efectul deznaționalizator, adică romanizator al unui serviciu militar permanent și îndelungat“, autorul, într-o remarcabilă evocare, înfățișează rolul romanizator al veteranilor: „Militarii (veterani) romano-illiri și panoni, reveniți (după 2—3 decenii de viață în armată prin diverse provincii sau la Roma și în Italia), stabiliți în patrie, avînd o situație materială și juridico-civilă deosebită, ca cetățeni romani (cives Romani), pe drept cuvînt orgolioși de atare calitate ce le hărăzea un prestigiu social sporit, erau cei mai consecvenți și zeloși agenți ai romanizării în mediul rustic și provincial, între rudele și compatrioții din satele Dalmației și Panoniei, la fel ca și în alte zone ale lumii romane. Dar și ceilalți provinciali indigeni erau atrași treptat, individual sau în grupuri, spre comunitatea socială și juridică romană; la început prin acordarea dreptului latin (ius Latii), apoi prin dreptul de cetățenie romană plină, a cărei obținere nu era simplă, nici ușoară și generală, chiar după 2—3 secole de ocupație romană“ (p. 141). În fine, trebuie scoase în relief rezultatele cercetărilor, atente și minuțioase, privind *căile și etapele procesului de romanizare*. Pe baza numeroaselor analize epigrafice, prof. I. I. Russu stabilește 4 etape în procesul de romanizare desfășurat în *Illyricum*: I. La început se păstrează numele etnic *Bato*, *Dasius*, *Epicadus*, eventual cu filiația (dar cu filiația în *genitivul roman*): *Sceno Batonis*, *Dasius Verzonis*. II. Intervine o *primă inovație*: illirul adoptă un nume roman *Cassius*, *Maximus*, *Gemellus*, pe care îl însoțește acela al tatălui său, indigen, în genitiv: *Cassius Dasantis*; *Caius Epicadi*. III. A doua inovație apare o dată cu adoptarea numelor *romane complete*: *M. Baebius Celer*, dar alături de care sînt menționate cele anterioare illirice: *M. Baebius Celer qui et Bato Dasantis*. IV. În fine, etapa ultimă în

care se mai găsește amintită originea illiră este menționarea obârșiei etnice: M. Aurelius Fuscus, *natione Delmata*. Când și această mențiune a dispărut, procesul este încheiat. Și atunci autorul conchide: „abandonînd pentru totdeauna orice semn distinctiv (nume, ethnicon sau locul natal), din care să rezulte proveniența etnico-teritorială, se pierde orice urmă a etnicității illirice în marea comunitate socială și de limbă a « romanilor » imperiului” (p. 144).

Capitolul se încheie cu urmărirea succintă a carierei personajelor istorice romano-illire, ca: *Traianus Decius, Probus, Carus, Diocletianus* etc., și cu sublinierea că, în ce-l privește pe *Galerius*, mama acestuia, *Romula*, era „originară din Dacia, zona Olteniei, deci de neam geto-dacic” (p. 147).

Partea a II-a a lucrării, așa cum s-a mai spus, cuprinde repertoriul fragmentelor de limbă illiră, repertoriu care, la data actuală, reprezintă catalogul cel mai complet, stabilit după cele mai stricte reguli ale criticii lingvistice și prevăzut cu toate referințele trebuitoare, ceea ce face din el un instrument de lucru indispensabil, care va ușura sensibil munca cercetătorilor viitori.

Privită în ansamblu, cartea profesorului I. I. Russu reprezintă o contribuție remarcabilă nu numai la studiul illirilor, ci și la acela al problemelor vieții provinciale romane în general, și anume tocmai în compartimentul cel mai dificil, acela al procesului de asimilare a băștinașilor. Ea oferă un exemplu de critică circumspectă, care încearcă să *delimiteze strict* ceea ce reprezintă *date certe*, de probabilități sau de iluzii generate de confuzii sau de diletantism. Este adevărat că, în general, concluziile în problemele deschise sînt prea uniforme, dar ele au valoarea unei *chemări la realitate* și la acceptarea provizorie a lacunelor, adesea foarte mari, aflătoare în cunoștințele noastre actuale privitoare la illiri și la limba lor.

AUREL IORDĂNESCU